

Szczepan T. Prańkiewicz, Eugeniusz Sakowicz

Biuletyn polonijny

Collectanea Theologica 77/1, 165-183

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN POLONIJNY (59)

ZAWARTOŚĆ: I. Posługa duszpasterska karmelitów bosych wśród Polonii amerykańskiej w Stanach Zjednoczonych; II. Polacy i Polonia w państwach islamu i wśród muzułmanów – bibliografia; III. Główne muzea, archiwa, biblioteki polskie na Zachodzie.*

I. POSŁUGA DUSZPASTERSKA KARMELITÓW BOSYCH WŚRÓD POLONII AMERYKAŃSKIEJ W STANACH ZJEDNOCZONYCH

Sto lat temu, 1 października 1906 r., o. Rafał Kalinowski, wybitny syn polskiego Karmelu Terecjańskiego, wcześniej powstaniec styczniowy i sybirak, kanonizowany przez Jana Pawła II w 1991 r., patrząc na masową emigrację górali z Podhala za ocean i będąc świadomy potrzeby duchowej nad nimi opieki, rzucił prorocze hasło: „A może by założyć nowy klasztor w Ameryce?”¹ Jako odnowiciel Karmelu na ziemiach polskich po kasatach spowodowanych przez zaborców, stał się on najpierw fundatorem klasztoru w Wadowicach, a następnie rozglądał się za możliwością założenia kolejnego polskiego domu zakonnego karmelitów bosych. Niektórzy proponowali, by klasztor ten powstał w Krakowie. Św. Rafał, prawdziwy kapłan i patriot, zatroskany o zbawienie wszystkich, marzył o klasztorze za oceanem, by śpieszyć z duszpasterską pomocą emigrantom. I jakkolwiek nie zobaczył za swoich dni klasztoru karmelitńskiego w Ameryce, to jego prorocze pragnienie spełniło się po czterdziestu latach, gdy polscy karmelici bosci przybyli do Stanów Zjednoczonych, zakładając w 1950 r. konwent w Hammond, skąd po dwóch latach przenieśli się do Munster koło Chicago. Wzniesli tam słynne na całą okolicę Sanktuarium Maryjne, rozciągając opiekę duszpasterską nad chicagowską Polonią. Pod koniec lat osiemdziesiątych ub. wieku zakonnicy z Munster podjęli fundację w Koronie na Florydzie, gdzie dziś owocnie duszpasterzują. Nadto w 2003 r. objęli oni

* Redaktorem Biuletynu polonijnego jest Eugeniusz Sakowicz, Warszawa-Lublin.

¹ J. Kalinowski (Rafał od św. Józefa), *Listy*, t. II, Kraków 1985, list nr 1600 z dn. 1 października 1906, s. 434; por. C. Gil, *Ojciec Rafał Kalinowski 1835-1907*, Kraków 1984, s. 337; S. Świderski, *Radość Ojca Rafała*, w: zbior. (red.), *1950-1990: 40-lecie polskiego karmelitńskiego sanktuarium maryjnego w Munster, Indiana* [Chicago 1990], s. 39-42.

obsługę polsko-amerykańskiej parafii św. Kamila w Chicago, wychodząc tym samym naprzeciw duszpasterskiemu zapotrzebowaniu miejscowej archidiecezji, oraz zorganizowali duszpasterstwo polonijne w parafii św. Zachariasza w Des Plaines na przedmieściach Chicago.

Karmelizańskie Sanktuarium Maryjne w Munster ważnym ośrodkiem duszpasterskim dla Polonii Chicagowskiej

Po II wojnie światowej kilku polskich karmelitów bosych, kapelanów II Korpusu Wojska Polskiego, trafiło do Stanów Zjednoczonych, gdzie początkowo włączyli się w życie amerykańskich klasztorów karmelizańskich. Wkrótce jednak, by mieć większą możliwość pracy wśród rodaków, poprosili oni władze klasztorne w Polsce o pozwolenie na założenie w Ameryce polskiego domu zakonnego, „który by pomagał materialnie zubożałym klasztorom w Ojczyźnie oraz prowadził prace apostołskie wśród Polonii Amerykańskiej”². Po długich i niełatwych staraniach, bez poparcia zarządu generalnego zakonu z Rzymu³, pismem z 26 września 1949 r., polscy karmelici boski zostali przyjęci przez biskupa diecezji Gary, sąsiadującej z archidiecezją chicagowską i osiedlili się w Hammond, otrzymując od Stolicy Apostolskiej akt erekcyjny nowego domu zakonnego pod wezwaniem Matki Bożej z Góry Karmel (z 17 stycznia 1950 r.).

Pionierami chwalebnej inicjatywy byli: o. Rafał Ciesielski, o. Maksymilian Woźniak i o. Erazm Mazur, do których dołączyli dwaj współbracia przybyli z Anglii, tj. br. Dydak Sikora i br. Justyn Kozera, a nadto z Rzymu dojechał o. Tereusz Zieliński.

W 1952 r. zakonnicy opuścili ciasny dom w Hammond i przenieśli się do pobliskiego Munster, gdzie niezwłocznie urządzili kaplicę i rozpoczęli posługę apostołską wśród Polonii chicagowskiej. Podjęli nadto i realizowali etapowo, przy szczególnym zaangażowaniu o. Rafała Ciesielskiego, ambitne plany wybudowania w parku klasztorным Kalwarii, Grobu Bożego i grotty Matki Bożej z Lourdes, w górnej kondygnacji której umieszczono – w celu podtrzymania ducha patriotycznego – mozaikę Matki Bożej Częstochowskiej, z ustawionymi wokół ołtarzyka urnami z prochami jeńców i więźniów pomordowanych w obozach koncentracyjnych na terenie Polski (do których dołączono w późniejszych latach także urnę

² J. B. Wanta, *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce*, Kraków 1979, s. 599.

³ Zob. *Ne memoria pereat gestorum. Początki naszej fundacji w Munster, IND, USA*. Anonimowy, liczący 11 stron maszynopis, przechowywany w Kurii Prowincjalnej Karmelitów Bosych w Krakowie. Sygn. „Munster”, s. 1. Przełożeni z Rzymu proponowali polskim zakonnikom założenie klasztoru w Kanadzie, ale otrzymali odmowę miejscowych biskupów (zob. *tamże*).

z ziemią z Katynia)⁴. Następnie wykonano kaplice zbudowane w kształcie naturalnych jaskiń, przedstawiające plastycznie wezwania Litanii Loretańskiej do Matki Bożej, czerpiąc ich treść ideową z tradycji, ikonografii i legend polskich. Nadto wzniesiono pomnik Chrystusa Króla, góralską kaplicę Chrystusa Frasnoblwego i Matki Bożej Ludźmierskiej, pomnik św. Teresy od Dzieciątka Jezus i pomnik św. Maksymiliana Kolbego oraz kaplicę Matki Bożej Ostrobramskiej. Nadto po wyborze kard. Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową urządzono Salę Papieską z posągiem Ojca Świętego i wystawą fotograficzną ze wszystkich jego zagranicznych pielgrzymek apostolskich oraz wybudowano Dom Spotkań im. Św. Rafała Kalinowskiego⁵.

Jan Paweł II szczególnie wyróżnił Sanktuarium Karmelitańskie w Munster w 2004 r., ofiarując doń szczerozłoty i perłowy różaniec wraz z błogosławieństwem apostolskim dla pielgrzymów. W stosownym, autograficznym dokumencie Ojca Świętego, wydanym z tej okazji, czytamy: „Matce Bożej Ludźmierskiej, Gaździnie Podhala czczonyj w karmelitańskim sanktuarium w Munster (Indiana), patronującej Związkowi Podhalań w Północnej Ameryce, przekazuję jako wotum złoty różaniec – synowski słodki łańcuch, który poprzez Maryję łączy nas z Jezusem. Czyńnię to na ręce ojca przeora Roberta Strojnego, w obecności ks. prał. Tadeusza Juhasa – kustosa Sanktuarium w Ludźmierzu i o. Szczepana Tadeusza Praškiewicza – prowincjała Krakowskiej Prowincji Karmelitów Bosych. Wszystkim czcicielom Matki Chrystusa, pielgrzymom przybywającym do Karmelitańskiego Sanktuarium w Munster (Indiana) – amerykańskiego Ludźmierza, udzielam z serca apostolskiego błogosławieństwa. Jan Paweł II – papież. Watykan, 18 maja 2004 r.”⁶

Duszpasterską, polonijną posługę karmelitów bosych z Munster podsumowano szczególnie z racji wymownych rocznic istnienia sanktuarium, tj. w jego czterdziestolecie, obchodzone w 1990 r.⁷, a następnie podczas złotego jubileuszu jego istnienia w 2000 r.⁸ Nadto czyniono to regularnie co trzy lata z okazji zakonnych Kapituł Prowincjalnych. Akta ostatnich, tj. z 2002 i 2005 r. zostały opublikowane⁹.

W czterdziestolecie sanktuarium celebrowane w nim polskie odpusty i pomoc udzielaną parafiom opisał o. Wacław Lech. Przywołał całą gamę apostolskiej po-

⁴ Zob. *Budowniczy grot o swojej pracy, w: 1950-1990. 40-lecie*, s. 43-49.

⁵ *Groty Karmelitańskie. Munster. Indiana. Przewodnik, MCMLXXXVI; Zapraszamy do Sanktuarium Karmelitańskiego w Munster, Indiana* (folder b. r. w).

⁶ *Życie Karmelu* (Kraków), 68/2004, s. 5; *Niedziela w Chicago*, 45/2004, gdzie znajduje się także opis prezentacji różańca ludowi Bożemu, co nastąpiło pod przewodnictwem bp. Dale Melczek z Gary i bp. Tadeusza Jakubowskiego z Chicago 17 października 2004 r.

⁷ *1950-1990. 40-lecie*.

⁸ *Złoty jubileusz polskich karmelitów bosych w stanie Indiana, 1950-2000*, [Munster 2000].

⁹ *Muster* [leggitur Munster], w: *Akta Kapituły Prowincjalnej, Czarna, 8-17 kwietnia 2002*, Kraków 2002, I/B, s. 63-70; *Munster*, w: *Akta Kapituły Prowincjalnej, Wadowice, 3-13 kwietnia 2005*, Kraków 2005, II, s. 54-60.

sługi zakonników klasztoru, przejawiającej się nie tylko w stałej opiece nad pielgrzymami przybywającymi do Munster, zarówno indywidualnie jak i w zorganizowanych grupach polonijnych, nie tylko organizowanie polonijnych odpustów z celebrowaniem nabożeństw i imprezami patriotyczno-kulturalnymi, ale także tzw. pomoc weekendową, świadczoną Polakom w parafiach języka angielskiego w odległych nawet o 70 mil kościołach, a nadto wyjazdy zakonników na Boże Narodzenie i na Wielkanoc do ośrodków polonijnych nie mających własnych duszpasterzy do innych, nawet odległych stanów¹⁰.

Z kolei pracę duszpastersko-społeczną i zaangażowanie zakonników w posługę kapelanów organizacji polonijnych oraz życie kulturalne kwitujące w cieniu klasztoru przedstawił o. Liberiusz Walter Nowak¹¹, o duszpasterstwie karmelitańskim pisał o. Jan Chrzyciel Kołaczek¹², a o pomocy misjom o. Wojciech Borcz¹³.

Ten ogrom pracy znalazł niejako podsumowanie w liście abp. Szczepana Wesołego, duszpasterza Polskiej Emigracji z ramienia Konferencji Episkopatu Polski, przesłanym na ręce przeora i kustosa – o. Tomasza Bałysa w kwietniu 2000 r., z okazji pięćdziesięciolecia sanktuarium: „Pół wieku jest wystarczająco długim procesem, aby uświadomić sobie ile dobra spłynęło na naszych rodaków przez posługę ojców w Munster. (...) Ojcowie karmelici, mający tradycje kultu maryjnego wyszli naprzeciw potrzebom duchowym i w okolicy dużego skupiska polonijnego, jakim zawsze było Chicago i okolice, stworzyli miejsce pielgrzymkowe, dające możliwości duchowego przeżycia religijnego i odprężenia fizycznego”¹⁴.

W tym kontekście wspomnijmy, że sanktuarium w Munster ze swymi pomieszczeniami staje się często domem rekolekcyjnym dla duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego, a jego gospodarze są także kapelanami i spowiednikami niektórych żeńskich zgromadzeń zakonnych, w tym polskich siostr albertynek w Hammond i w Chicago, siostr misjonarek Świętej Rodziny w Kankakee oraz siostr dominikanek w Justice.

Kustoszami sanktuarium i przeorami klasztoru w ciągu jego historii byli: śp. o. Rafał Ciesielki, śp. o. Alfred Jarosz, śp. o. Krzysztof Król, śp. o. Tomasz Bałys, śp. o. Liberiusz Nowak, o. Sylwan Zieliński i o. Robert Strojny. Obecnie przeorem i kustoszem jest o. Jacek Palica. W sanktuarium pracowali nadto współbracia: śp. o. Eliaż Zbyszyński, śp. o. Jacek Komendera, śp. o. Jan Kołaczek, śp. br. Wincenty Latusek, o. Józef Zawada, o. Franciszek Hanzel, o. Wacław Lech, o. Michał Veneklas, o. Ryszard Nitschke, br. Andrzej Zieliński i br. Piotr Kostrzewa. Dziś po-

¹⁰ W. Lech, *Pomoc parafialna – odpusty karmelitańskie, w: 1950-1990. 40-lecie*, s. 16-18.

¹¹ *Tamże*, s. 26-30

¹² *Tamże*, s. 10-11.

¹³ *Tamże*, s. 20-21.

¹⁴ *Złoty jubileusz polskich karmelitów bosych*, s. 4.

sługują w nim: o. Wojciech Borcz, o. Klaudiusz Spyrka, o. Józef Ivans, o. Bronisław Socha, o. Jan Dudek, o. Franciszek Czaicki, o. Andrzej Gbur, br. Tomasz Pączek i br. Marian Leszewicz.

Spośród inicjatyw duszpastersko-kulturalnych oferowanych Polonii chicagowskiej przez Karmelitańskie Sanktuarium w Munster, oprócz opieki nad pielgrzymami, pomocy duszpasterskiej w sąsiednich parafiach i polonijnego duszpasterstwa weekendowego, omówmy szczegółowej przynajmniej cztery następujące¹⁵:

Polska szkoła im św. Rafała Kalinowskiego

W 1969 r. przy karmelitańskim sanktuarium w Munster została otwarta sobotnia szkoła języka polskiego im. św. Rafała Kalinowskiego. Zajęcia szkolne, oprócz nauki języka, obejmowały także podstawowe wiadomości z geografii i z historii Polski, naukę religii, a później także naukę tańca. Początkowo nauczycielami byli zakonnicy, następnie zatrudniono także osoby świeckie – wykwalifikowanych nauczycieli dla dzieci (Stefanię Porwit, Romana Ochłoda, Stefanię Kwaśniewską i Krzysztofa Teskiego), a także Antoniego Saklaczyńskiego, nauczyciela języka polskiego dla dorosłych. Naukę corocznie pobierało ok. 40 dzieci i 30 dorosłych¹⁶.

Gdy po wyborze kard. Karola Wojtyły na papieża w Ameryce znacznie wzrosło zainteresowanie polską historią, kulturą i językiem, do szkoły zaczęło się zapisywać coraz więcej uczniów. W roku szkolnym 1979/1980 było ich prawie 100, w tym 40 osób dorosłych, pragnących udoskonalić swój język polski. Szkoła starała się także dać swoim uczniom możliwość poznania polskich tradycji kulturowych, uczyła tańca, organizowała jasełka ze śpiewem polskich kolęd, wielkanocne „święconki” z pisankami i polskie majówki.

W 1995 r. zawiązał się przy szkole Komitet Rodzicielski (Parents Club) i powstała też klasa przedszkolna. W rok później, gdy dyrektorką szkoły została Elżbieta Grabowski, zarejestrowano ją w Zrzeszeniu Szkół Polskich w Ameryce jako

¹⁵ Oczywiście karmelitańska wspólnota zakonna z Munster włącza się też w posługę duszpasterską Kościoła lokalnego diecezji Gary i Archidiecezji Chicagowskiej i ojcowie posługują duszpastersko jako kapelani (msze, sakramenty, wezwania – także w nocy) od wielu lat w trzech szpitalach, tj. w Munster, w Dyer i w East Chicago. W sanktuarium zarówno w dni powszednie jak i świąteczne sprawowane są msze św. w języku angielskim dla Amerykanów, istnieje angielskojęzyczna grupa Legionu Maryi i Świeckiego Zakonu Karmelitańskiego (zob. *Conspectus Ordinis Carmelitarum Discalceatorum*, Romae 2003, s. 309;), a nadto w każdą sobotę wieczorem, na prośbę miejscowego biskupa ordynariusza Gary, kapłani zakonnicy sprawują w sanktuarium mszę św. łacińską według mszału Piusa V, w myśl wytycznych Jana Pawła II zawartych w liście apostolskim *Ecclesia Dei* z 2 lipca 1988 r. Zakonnicy posługują też jako kapelani codziennej mszy św. i spowiednicy czynnemu zgromadzeniu zakonnemu karmelitanek Boskiego Serca Jezusa (Carmelite Sisters of the Divine Heart of Jesus) w East Chicago.

¹⁶ Zob. *Złoty jubileusz polskich karmelitów bosych*, s. 21.

ośmioklasową szkołę podstawową. Gdy w roku szkolnym 2000/2001 kończyli naukę pierwsi ośmioklasiści, szkoła otrzymała akredytację stanową i wyróżnienie od ambasady Rzeczypospolitej w Waszyngtonie. Równocześnie decyzją Rady Pedagogicznej i za aprobatą władz oświatowych stanu Indiana, szkoła rozpoczęła nauczanie także w zakresie licealnym.

Dziś naukę w szkole, dofinansowywanej przez Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce, pobiera 120 uczniów. Dyrektorką jest Krystyna Laverman, a grono nauczycielskie liczy 11 nauczycieli, w tym 2 karmelitów bosych. Dzieci przygotowywane są także do pierwszej Komunii św. i do sakramentu bierzmowania. Każdego roku kilkoro uczniów otrzymuje nagrody i wyróżnienia od konsulatu Rzeczypospolitej w Chicago, czy też od innych organizacji polonijnych. Szkoła nawiązała też kontakty z niektórymi instytucjami pedagogicznymi w Polsce i na Ukrainie, fundując wózki inwalidzkie kalekim dzieciom z Wadowic i wakacje w Karmelitańskim Ośrodku Rekolekcyjnym w Chranowie dla dzieci z Ukrainy¹⁷.

Polski Chór Milenijny

Kolejną inicjatywą polonijną karmelitów bosych z Munster było założenie w 1966 r., z okazji obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski, istniejącego do dziś chóru muzycznego, który przyjął nazwę Chóru Milenijnego. Jego pomysłodawcą i pierwszym długoletnim dyrektorem był o. Rafał Ciesielski. Po raz pierwszy chór wystąpił podczas uroczystego celebrowania Sacrum Poloniae Milenium w katedrze w Gary, gdzie przy wtórze orkiestry symfonicznej dał koncert polskiej muzyki religijnej, a następnie śpiewał na nabożeństwie.

Do dziś, jakkolwiek założyciel i pierwszy dyrektor zmarł w 1989 r., chór nie rozpadł się, lecz pod dyrekcją zaprzyjaźnionego z karmelitami bosymi, sędziwego ks. prał. Józefa Mroczkowskiego, absolwenta Akademii Muzycznej im. św. Cecylii w Rzymie, uświetnia swym śpiewem nabożeństwa odpustowe w sanktuarium, daje koncerty polskich kołęd i pieśni paschalnych.

Chór składa się obecnie z 25 dorosłych oraz z 28-osobowej grupy dziecięcej, przynależącej do amerykańskiej federacji Pueri Cantores, rozpowszechniając piękno polskiej pieśni i muzyki religijnej, związanej żywo z naszą narodową tradycją¹⁸.

Towarzystwo im. Jana Pawła II

W 1978 r., tuż po wyborze kard. Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową, w Karmelitańskim Sanktuarium w Munster otoczono nowego papieża-rodaka szczegół-

¹⁷ Zob. *Polska Szkoła im. Św. Rafała Kalinowskiego. Jubileusz 35-lecia* [Munster 2004], s. 21-23.

¹⁸ Zob. *Złoty jubileusz polskich karmelitów bosych*, s. 22-23.

ną modlitwą i podjęto wiele inicjatyw zmierzających do propagowania jego magisterium oraz upamiętnienia jego pontyfikatu. Szczególną rolę w tym dziele odegrało założone już w 1978 r. Towarzystwo Starszych Obywateli im. Jana Pawła II, z prezesem Mieczysławem Binkowskim, znanym i związanym z klasztorem działaczem społecznym z Chicago. Kapelanem i kościelnym asystentem Towarzystwa został o. Tomasz Bałys.

Towarzystwo każdego roku organizowało w październiku w sanktuarium w Munster rocznicowe obchody wyboru papieża, połączone z uroczystą polową Eucharystią w klasztornej parku. Często też odbywały się pielgrzymki Polaków z Munster i okolicy do Rzymu. Członkowie Towarzystwa dbali też o urządzoną w klasztorze Salę im. Jana Pawła II, zakupili do niej pomnik Ojca Świętego naturalnej wielkości, wykonany w z brązu w Rzymie. W tle pomnika umieszczono drewnianą płaskorzeźbę Jerzego Kenara, przedstawiająca panoramę Krakowa i Tatr. W sali urządzono stałą wystawę fotograficzną ze wszystkich zagranicznych pielgrzymek apostolskich Jana Pawła II¹⁹.

Dziś zrzeszone w Towarzystwie osoby, za radą i pod opieką zakonników klasztoru z Munster, propagują nauczanie Ojca Świętego i modlą się o wyniesienie Sługi Bożego na ołtarze. Na rocznicę śmierci Jana Pawła II udała się do Rzymu 40-osobowa grupa polonijna z okolic Chicago, której kapelanem był o. Robert Strojny, w latach 2002-2005 kustosz sanktuarium²⁰.

W tym kontekście wspomnijmy, że zakonnicy klasztoru z Munster byli lub pozostają kapelanami licznych organizacji polonijnych, jak np. nieistniejących już Komitetu Obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski czy Komitetu 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika²¹, czy też nadal prężnie działających organizacji, spośród których wymieńmy chociażby: Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej w Ameryce, Klub Obywatelski im. gen. Kazimierza Pułaskiego, Zrzeszenie Rycerzy Kolumba (Knights of Columbus), Polskie Zjednoczenie Rzymsko-Katolickie, Polskie Stowarzyszenie byłych Więźniów Politycznych²². Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że karmelitów bosych wybiera też od lat na kapelanów w walnych wyborach Związek Podhalan w Ameryce Północnej. Przez kilka kadencji kapelanem związku był śp. o. Tomasz Bałys, a dziś jest nim o. Wacław Lech. Nadto kapelanem koła „Kluszkowce” przy tym samym związku jest o. Jacek Palica, pochodzący z właśnie z Kluszkowic.

¹⁹ Zob. *Sala Ojca Świętego Jana Pawła II*, w: *Złoty jubileusz polskich karmelitów bosych*, s. 41.

²⁰ Zob. *tamże*, s. 23-24.

²¹ Zob. *1950-1990. 40-lecie*, s. 26.

²² Zob. *Złoty jubileusz polskich karmelitów bosych*, s. 19.

Polskojęzyczna grupa Świeckiego Zakonu Karmelitów Bosych

Karmelici boszi z Munster, wierni wytycznym Konstytucji Zakonu, zachęcających do propagowania karmelitańskiego charyzmatu i duchowości²³, założyli też przy swoim klasztorze wspólnoty Świeckiego Zakonu, mianowicie wspomnianą już grupę posługującą się językiem angielskim, złożoną z Amerykanów, i grupę złożoną z naszych rodaczek i rodaków, używającą języka polskiego²⁴. Opiekunem tej grupy jest o. Bronisław Socha i jakkolwiek liczba członków, którzy złożyli przyrzeczenia, nie jest zbyt wielka (7 osób), większa jest liczba kandydatów w okresie formacji i sympatyków²⁵. Ambitne są też inicjatywy podejmowane przez świeckich karmelitów bosych, jak np. animowanie liturgii w święta karmelitańskie, organizowanie spotkań propagujących duchowość Karmelu, szerzenie wśród wiernych nabożeństwa szkaplerznego, pomoc misjonarzom karmelitańskim w Afryce przy współpracy z istniejącą przy klasztorze grupą misyjną o nazwie „Jutrzenka”²⁶.

Objęcie przez polskich karmelitów bosych polsko-amerykańskiej parafii św. Kamila w Chicago

Wizytując w październiku 2002 r. klasztor w Munster, prowincjał Krakowskiej Prowincji Karmelitów Bosych, do której tenże klasztor przynależy, w dialogu ze wspólnotą zakonną zadeklarował arcybiskupowi chicagowskiemu, kard. Francisowi George'owi OMI, dyspozycyjność polskich karmelitów bosych do ewentualnego podjęcia pracy duszpasterskiej w archidiecezji, zwłaszcza wśród Polaków. W sierpniu roku następnego wspólnota zakonna z Munster objęła duszpasterstwo parafialne przy kościele św. Kamila w Chicago, S. Lokwood Ave 5326²⁷. Administratorem parafii i wspólnoty zakonnej został o. Wacław Lech, a wikariuszem parafii o. Michał Veneklase²⁸. W lipcu 2005 r. do wspólnoty zakonnej dołączył o. Elizeusz Bagiński.

O posłudze duszpasterskiej w tej polsko-amerykańskiej parafii, z licznymi inicjatywami polonijnymi i z polską szkołą, o Wacław Lech, który w grudniu 2004 r.

²³ Por. *Reguła, Konstytucje, Przepisy wykonawcze Zakonu Karmelitów Bosych*, Kraków 1997, nr 103.

²⁴ W. Tochmański, *Świecki Zakon Karmelitów Bosych Prowincji Krakowskiej*, w: *akta Kapituły Prowincjalnej, Czerna, I/C*, s. 64-66.

²⁵ *Świecki Zakon Karmelitów Bosych. Wspólnoty lokalne Prowincji Krakowskiej ni ich asystenci poza granicami Polski*, w: *Krakowska Prowincja Karmelitów Bosych pod wezwaniem Ducha Świętego, Katalog 2003*, Kraków 2003, s. 149.

²⁶ *Munster*, w: *akta Kapituły Prowincjalnej, Wadowice*, s. 56.

²⁷ Zob. *Krakowska Prowincja Karmelitów Bosych pod wezwaniem Ducha Świętego, Katalog 2003*, Kraków 2003, s. 4; *Munster*, w: *akta Kapituły Prowincjalnej, Wadowice*, s. 58-59.

²⁸ Zob. *The Voice from St. Camillus, Parish Bulletin* [Chicago], November 16, 2003, s. 2.

został instalowany przez bp. Gustavo Garcia-Siller, pomocniczego biskupa Chicago, na pełnoprawnego jej proboszcza²⁹, informował wielokrotnie na łamach „Niedzieli w Chicago”³⁰. Parafia obejmuje opieką duszpasterską ok. 1500 polskich rodzin mieszkających w tej części miasta, nieopodal lotniska Midway. Zakonnicy duszpasterzują także wśród ok. 500 rodzin amerykańskich³¹.

Karmelikańskie duszpasterstwo polonijne w chicagowskiej parafii św. Zachariasza w Des Plaines

Jesienią 2003 r., wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniu naszych rodaków mieszkających w Des Plaines i okolicy, karmelici bosci z Munster podjęli się prowadzenia wśród nich regularnego duszpasterstwa w kościele parafialnym p. w. św. Zachariasza przy 567 W. Algonquin Rd., za zgodą miejscowego proboszcza i Archidiecezjalnej Kurii Chicagowskiej. Duszpasterzem Polaków został o. Robert Strojny³², a dzisiaj jest nim o. Franciszek Czaicki. Nadto w duszpasterstwie pomagają także inni współbracia zakonnicy z klasztoru w Munster. „W każdą niedzielę był tam pełny kościół naszych rodaków – stwierdza o. Robert Strojny. – Organizowałem nie tylko Msze św., ale i inne nabożeństwa. Oznacza to, że wciąż istnieją ogromne potrzeby niesienia ewangelizacji na przedmieściach Chicago, oczywiście, ewangelizacji w języku polskim”³³. Polska msza św. przyciągnęła do parafii młode polskie rodziny, dla których kościół św. Zachariasza jest najbliższym miejscem, gdzie w języku ojczystym mogą uczestniczyć w życiu religijnym. Dziś w Des Plaines do parafialnego porządku nabożeństw wpisane są na stałe dwie polskie niedzielne msze św., jedna w godzinach rannych, a druga wieczorem. Nadto ciągły napływ polskich rodzin spowodował, iż wprowadzono także wieczorną polską mszę św. sobotnią. Do tego należy dodać posługiwanie polskich karmelitów bosych w sakramencie pojednania w każde sobotnie popołudnie. Dzieci z polskich rodzin przygotowywane są także do pierwszej Komunii św. i bierzmowania. Organizowane są polskie religijno-kulturalne akademie, jak śpiewanie kolęd, opłatek i inne. Tworzy się także przy parafii polskojęzyczna grupa Świeckiego Zakonu Karmelikańskiego³⁴.

²⁹ Por. P. Gałek, *Duchowy gazda proboszczem*, Niedziela w Chicago 52/2004.

³⁰ Zwłaszcza w numerach 41/2003, 44/2004, 13/2005.

³¹ Zob. *Akta Kapituły Prowincjalnej, Wadowice*, s. 58.

³² Zob. *Saint Zachary Parish, Des Plaines. Rev. P. Robert Strojny – Polish Celebrant* [Des Plaines 2004].

³³ Niedziela w Chicago, 44/2004.

³⁴ Zob. *Akta Kapituły Prowincjalnej, Wadowice*, s. 58; *Trzechlecie duszpasterstwa polonijnego w Des Plaines (Chicago), prowadzonego przez naszych Współbraci z Munster (komunikat prasowy)*, w: *Życie Karmelu (Kraków)*, 70/2004, s. 124-125.

W tym kontekście wspomnijmy, że wcześniej podobne regularne i całościowe duszpasterstwo polonijne sprawował o. Wacław Lech z klasztoru w Munster. Najpierw, w początkach lat dziewięćdziesiątych, posługiwał on wśród naszych rodaków w chicagowskiej parafii p. w. św. Brunona, a później, przez 8 lat w parafii p. w. św. Pryscylli³⁵.

Duszpasterstwo polonijne karmelitów bosych w Koronie na Florydzie

Pod koniec lat osiemdziesiątych ub. wieku zakonnicy z Munster podjęli fundację klasztoru w Koronie na Florydzie, gdzie dziś owocnie duszpasterzują i stworzyli też sanktuarium polonijne z artystycznymi stacjami Drogi Krzyżowej i Kalwarią w przyklasztornym parku. Długoletnim przełożonym placówki i właściwie jej budowniczym był o. Józef Zawada, do dziś pracujący w Koronie. On też szczegółowo opisał historię powstawania sanktuarium i scharakteryzował duszpasterską posługę zakonników³⁶. Polega ona głównie na opiece duszpasterskiej nad miejscową Polonią, której duszpasterzem do 2002 r. był ks. kan. Władysław Bayer. Zakonnicy z klasztoru w Koronie dojeżdżają także do środowisk polonijnych Florydy, zwłaszcza do miasta Jacksonville³⁷, a od 2003 r. są nadto duszpasterzami pobliskiej parafii St. Mary w Koronie, gdzie w każdą niedzielę celebrują też jedną mszę św. po polsku.

Przełożonym klasztoru jest obecnie o. Sławomir Podsiedlik, z którym współpracują współbracia: o. Józef Zawada, o. Artur Chojda i br. Antoni Gemmato³⁸. Przy klasztorze powstała nadto grupa Świeckiego Zakonu Karmelitów Bosych, zrzeszająca wiernych pragnących żyć duchowością karmelitańską.

* * *

W przededniu stulecia śmierci św. Rafała Kalinowskiego (1907-2007) możemy powiedzieć, że jego pragnienie posługiwania polskim emigrantom za oceanem ziściło się w całej pełni, a rzucone przezeń retoryczne i przywołane na początku artykułu hasło, „A może by założyć nowy klasztor w Ameryce”, zrealizowało się z nawiązką, gdyż na ziemi amerykańskiej istnieją dziś dwa polskie domy zakonne karmelitów bosych (Munster i Korona). Polscy karmelici bosy, duchowi synowie

³⁵ Zob. *Złoty jubileusz polskich karmelitów bosych*, s. 34.

³⁶ F. J. Zawada, *Nowa fundacja na Florydzie w Koronie*, w: *1950-1990. 40-lecie*, s. 23-24.

³⁷ Zob. *Polska karmelitańska placówka na Florydzie*, w: *Złoty jubileusz polskich karmelitów bosych*, s. 42.

³⁸ Zob. *Warszawska Prowincja Karmelitów Bosych pod wezwaniem Trójcy Przenajświętszej, Katalog 2005*, Warszawa 2005, s. 29.

wielkich mistyków hiszpańskich, Teresy od Jezusa i Jana od Krzyża, i współbracia św. Rafała Kalinowskiego, realizując modlitewno-apostolski charyzmat swego zakonu, pomni na znaki czasu i miesiąca, nie szczędzili i nadal nie szczędzą trudu, by posługiwać duszpastersko swoim rodakom rozsiانym po całym świecie, czego Stany Zjednoczone Ameryki Północnej są najlepszym przykładem. Tym samym karmelici bośi obydwu polskich prowincji zakonnych, tj. krakowskiej i warszawskiej, wcielają w życie wytyczne Sługi Bożego Jana Pawła II i powołanej przez niego Papieskiej Rady Duszpasterstwa Migrantów i Podróżnych.

Jakkolwiek początki tego zaangażowania za oceanem nie były łatwe, karmelińska asceza i wytrwałość weteranów odważnego przedsięwzięcia, a także ich następców, pozwalają dziś podziwiać wspaniałe owoce ich pracy, i to zarówno w widzialnym sektorze organizacyjnym i budowlanym, jak – i to przede wszystkim – w niewidzialnej sferze ducha, tj. w budowaniu Kościoła domowego w ludzkich sercach i umysłach.

Oddając głos nieżyjącemu już dziś seniorowi klasztoru z Munster w 1990 r., o. Alfredowi Jaroszowi, posłuchajmy: „Patrząc dzisiaj z perspektywy czasu na dokonane dzieła i na ogrom naszego zaangażowania dla Polonii, mogę tylko powtórzyć znamienne słowa św. Teresy od Jezusa, reformatorki naszego zakonu, zapisane w 27 rozdziale jej *Księgi Fundacji*: «Pamiętajcie w jakim ubóstwie i z jakim trudem powstało to, czym dzisiaj w spokoju się cieszycie. Przypatrzcie się dobrze, a zobaczycie, że nie ludzie tego dokonali, a jeno potężna ręka Boga. Zobaczcie, jak dziwnie Jego Boska Wielmożność umie doprowadzić do szczęśliwego końca sprawę przez Nią poczętę. Widzicie więc, że ręka Boga to wszystko zdziałała!»³⁹

Szczepan T. Prażkiewicz OCD, Kraków

II. POLACY I POLONIA W PAŃSTWACH ISLAMU I WŚRÓD MUZUŁMANÓW – BIBLIOGRAFIA

A c h m a t o w i c z - O t o k A., *Polacy w Afryce. Na przełomie 1943/44*, w: *Liczba i rozmieszczenie Polaków w świecie*, I-II, Wrocław 1981-1985.

A d a m s k a J., *Dom pamięci Zofii Rzy: Adampol Polonezköy*, Warszawa 2004.

A l b i n J., *Polacy w Jugostawii*, Lublin 1983.

A r c t B., *Polacy w walkach na Czarnym Łądzie*, Warszawa 1974.

B a k a l a r z J. (red.), *Współczesne środowiska emigracji polskiej. Sytuacja duszpasterska*, Lublin 1985.

³⁹ A. Jarosz, *Głos ojca seniora klasztoru, w: 1950-1990. 40-lecie*, s. 38.

- Balcerak W. (red.), *Polska-Bułgaria przez wieki XVII-XX*, Warszawa 1991.
- Baziak J., *Ziemia początku*, Warszawa 2002 (194431 I)
- Bazyłow L. (red.), *Z dziejów stosunków jugosławiąsko-polskich. 1772-1840*, Wrocław 1977.
- Beaupré-Stankiewicz I. in. (red.), *Isfahan – miasto polskich dzieci*, Londyn 1987.
- Bernhard M. L. (red.), *Starożytna Aleksandria w Badaniach polskich*, Warszawa 1977.
- Białek Cz., *Początki misji jezuickiej w Zambezji i udział w niej Polaków 1879-1912*, Głos Seminarium Zagranicznego 3/1957, s. 60-64.
- Bieliński S., *Polacy w Turcji po upadku rewolucji węgierskiej w roku 1849*, Poznań 1852.
- Bilski R., *Łuny nad Tetovem*, Warszawa 2002.
- Brudziński Z., *Polacy w Afryce*, Polacy Zagranicą, 7-8/1934.
- Brudziński Z., *Polacy w Angoli*, Polacy Zagranicą 2/1933, s. 13-16.
- Brzeziński S., *Misjonarze i dyplomaci polscy w Persji w XVII i XVIII wieku*, Potulice 1935.
- Bugaj T., *Dzieci polskie w krajach pozaeuropejskich 1939-1949*, Jelenia Góra 1984.
- Bystroń J. S., *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie 1147-1914*, Kraków 1930.
- Cetnarowicz A., *Tajna dyplomacja Adama Jerzego Czartoryskiego na Bałkanach*, Kraków 1993.
- Czamańska I. in. (oprac.), *Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji w 1700 roku: diariusze i inne materiały*, Leszno 1998.
- Czerwiński M., *Z podróży po Bośni i Hercegowinie*, Kraków 1899.
- Czerwiński M., *Wspomnienie z misji między Polakami nad Bosforem, w Bośni i na Krecie*, Kraków 1901.
- Czerwiński M., *O Maksymilian Rytło, misjonarz apostołski*, I-II, Kraków 1911-1912.
- Dopierała K., *Adampol-Polonezköy: z dziejów Polaków w Turcji*, Poznań 1983.
- Dopierała K., *Dzieje duszpasterstwa w Adampolu-Polonezköy (1842-1977)*, Studia Polonijne 245-264/1983.
- Dopierała K., *Emigracja polska w Turcji w XIX i XX*, Lublin 1988.
- Dopierała K., *Polska diaspora na Bałkanach – Bułgaria, Jugosławia, Rumunia*, w: A. Walaszek (red.), *Polska diaspora*, Kraków 2001, s. 378-385.
- Dopierała K., *Polska diaspora w Turcji*, w: A. Walaszek (red.), *Polska diaspora*, Kraków 2001, s. 368-377.
- Dopierała K., *Ryszard Wincenty Barwiński w Turcji (1855-1879)*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza 15 (1983) z. 1, s. 63-88.

Dopierała K., *Spoleczność polska na Balkanach. Rumunia, Bułgaria, Jugosławia*, w: *Polonia w Europie*, Poznań 1992, s. 666-674.

Dopierała K. (red.), *Encyklopedia polskiej emigracji*, I-III, Toruń 2003-2004.

Draus J., *Oświata i nauka polska na Bliskim i Dalekim Wschodzie 1939-1950*, Lublin 1993.

Dunin-Wilczyński Z., *Wojsko polskie w Iraku: 1942-1943*, Warszawa 1993.

Durković-Jakšić L., *Z dziejów stosunków jugosłowiańsko-polskich 1772-1840*, Wrocław 1977.

Duszyński B., *Wśród wyznawców Allaha. 18 lat pobytu i pracy duszpastersko-misyjnej w Libii*, Gdynia 1997.

Dzianek M. M., *Polacy a świat arabski*, Świat Islamu 8/2000, s. 15.

Dzubiński A., *Na szlakach Orientu*, Wrocław 1997, 1998².

Dzubiński A., *Polski rycerz w Maroku w XV wieku*, Przegląd Historyczny 57 (1966) nr 3, s. 444-446.

Filipczak-Puchalska A., *Moje tulacze wspomnienia: Syberia, Iran, Afryka 1941-1946*, Szczecin [2003].

Gałczyńska-Kilańska K., *Polacy w Kraju Półksiężycy*, Kraków 1974.

Gigilewicz E., *Polonia*, w: *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*, t. 40/18 (*Suplement współczesny*), Warszawa 2002, s. 253-288.

Glinicz S., *Zarys działań wojennych na Bliskim Wschodzie w latach 1940-43 i udział w nich oddziałów polskich*, Wojskowy Przegląd Historyczny 2 (1957) nr 1, s. 136.

Gołąbek S., *Wychodźstwo polskie do Afryki (do 1939 r.)*, Przegląd Orientalistyczny 1/1972.

Góra W., Okęcki S. (red.), *Antyhitlerowska działalność Polaków na Węgrzech i Balkanach*, Warszawa 1971.

Górszczyk M., *Szkice emigracyjne. Rumunia, Iran, Palestyna, Egipt*, Warszawa 1948.

Grzebień L., *Pionierski trud misjonarzy słowiańskich 1881-1969*, Kraków 1977, 1978².

Isfahan, miasto polskich dzieci, Londyn 1987.

Izrael S., *Polscy lekarze na ziemi bułgarskiej*, Służba Zdrowia 9 (1957) nr 27.

Jaworski J., *Polaska Misja Katolicka w Południowej Afryce*, Johannesburg 1967.

Jaworski J., *Polacy w Afryce*, w: tenże, *W kraju springboka. Afryka Południowa*, Londyn 1973, s. 209-239.

Józwiak W., *Bułgaria oczyma XIX wiecznego polskiego misjonarza*, w: *VII Koloquium Slawistyczne Polsko-Bułgarskie*, Gniezno 2001, s. 177-182.

Juchniawicz M., *Udział Polaków w wojnie narodowowyzwoleńczej Jugosławii*, Wojskowy Przegląd Historyczny 9 (1964) nr 3, s. 109-120.

- K a c z m a r e k U., *Aktywność kulturalno-oświatowa Polonii w Bułgarii* [...], Poznań 1991.
- K a c z m a r e k U., *Dzieje Polaków na ziemiach bułgarskich*, Poznań 1993.
- K a c z m a r e k U., *Obraz Polonii bułgarskiej na łamach „Przeglądu Polsko-Bułgarskiego”*, Przegląd Polonijny 21 (1995) z. 3, s. 111-121.
- K a c z m a r e k U., *Kobieta polska w Bułgarii. Konfrontacja wzorów kulturowych*, w: *Konflikty etniczne. Źródła – typy – sposoby rozstrzygnięcia*, Warszawa 1996, s. 309-316.
- K a c z m a r e k U., *Polonia w Bułgarii*, Kierunki 34 (1989) nr 48.
- K a c z m a r e k U., *Spod znaku Warneńczyka*, Poznań 2002.
- K a c z m a r e k U., *Wkład Polonii w rozwój ziem bułgarskich*, Przegląd Polonijny 2/1989, s. 79-92.
- K a p i s z e w s k i A., B o ż e k W., *Polacy i Polonia w krajach arabskich w II połowie XX wieku*, Przegląd Polonijny 27 (2001) z. 1, s. 29-43.
- K a p i t a ń c z y k K., *Udział Polaki w dziele misyjnym. Szkic historyczny*, Poznań 1933.
- K a r w o w s k i S., *Polacy w Turcji 1848-1851*, Poznań 1913.
- K a s p a r e k T., *Bośnia a emigracja galicyjska*, Lwów 1903.
- K a s z n i k A., *Między Francją a Algierią. Z dziejów emigracji polskiej 1832-1856*, Wrocław 1977.
- K e r s t e n K., *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. (Studium historyczne)*, Wrocław 1974.
- K i e ł c z e w s k a - Z a ł e w s k a M., B o n a s e w i c z A., *Rozmieszczenie Polaków za granicą*, Problemy Polonii Zagranicznej 1/1960, s. 5-19.
- K i e ł c z y ń s k i A., *Akcja Polska w Bułgarii*, Ruch Słowiański 2 (1929) nr 6, s. 256-260.
- K l e j n Z., *Bułgarski epizod absolwentów z Dorpatu*, Studia Polonijne 19/1998, s. 131-140.
- K l e j n Z., *Jedyna organizacja Polonii bułgarskiej (1886-1946)*, Przegląd Polonijny 4/1996, s. 101-117.
- K l e j n Z., *Polskie ślady w budowie nowożytnej Bułgarii 1877-1914*, Łowicz 1999.
- K l e j n Z., *Szkoły oo. Zmartwychwstańców dla młodzieży bułgarskiej (1863-1913)*, Studia Polonijne 18/1997, s. 39-55.
- K n e b l e w s k i W., *Polacy w Jugosławii*, Ruch Słowiański 3 (1930) nr 1-3, s. 72-73.
- K n o p e k J., *Aktywność polskich rycerzy, pielgrzymów i podróżników w Afryce Północnej do początku XX wieku*, Przegląd Orientalistyczny 3-4/2000.
- K n o p e k J., *Formowanie się skupisk polonijnych w Afryce Północnej po II wojnie światowej*, Studia Polonijne 22/2001, s. 229-254.

K n o p e k J., *Kontakty Polski i Polaków z Afryką Północną w latach 1918-1939*, Studia Polonijne 25/2004, s. 75-101.

K n o p e k J., *Polacy w Afryce Północnej*, Studia Polonijne 20/1999, s. 1-26.

K n o p e k J., *Polskie wychodźstwo w Algierii do początku XX wieku*, Przegląd Orientalistyczny 3-4/1999.

K n o p e k J., *Przemiany zbiorowości polonijnych w Azji*, Dzieje Najnowsze 32 (2000) nr 1, 203-219.

K n o p e k J., *Przeszość i teraźniejszość stosunków Polski z Republiką Ghany*, Studia Polonijne 26/2005, s. 103-133.

K n o p e k J., *Rozwój polskich akcji misyjnych w Afryce Północnej w XIX i XX wieku*, Studia Polonijne 22/2001, s. 189-227.

K n o p e k J., *Specyfika polskiego wychodźstwa ekonomicznego i wojskowego do Afryki Północnej w okresie międzywojennym*, Przegląd Polonijny 26 (2000) z. 4, s. 53-86.

K n o p e k J., *Specyfika polskiego wychodźstwa ekonomicznego i wojskowego w Egipcie do początku XX wieku*, Studia Polonijne 21/2000, s. 55-74.

K o ł o d z i e j B., *Irak. II. Dzieje chrześcijaństwa. A. Kościół katolicki obrządku łacińskiego. 2. Duszpasterstwo polonijne*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 437-439.

K o ś c i a ł k o w s k i A., *Polacy a Liban i Syria w toku dziejowym*, Bejrut 1949.

K o z a r o w a M., *Polacy w Bułgarii*, w: *Polacy w kulturze świata*, Warszawa 2000, s. 43-55.

K r ó l i k o w s k i R., *Polacy w Afryce Wschodniej*, Kultura [Paryż] 9/1949, s. 138-144.

K r u p k o S., *Polacy na szlakach Afryki*, Kultura i Społeczeństwo 1/1971.

K r z y s z k o w s k i J., *Polacy siedemnastego wieku na wybrzeżu Wschodniej Afryki*, Misje Katolickie 52/1933.

K r z y s z k o w s k i J., *Polska misja w Afryce*, Kraków 1927.

K u c z y Ń s k i A. (red.), *Polskie opisanie świata. Studia z dziejów poznania kultur ludowych i plemiennych*, t. 1, *Azja i Afryka*, Wrocław 1995..

K u n e r t A. K. i in. (red.), *Polacy w Iranie 1942-1945*, t. 1, *Antologia*, Warszawa 2002.

L e l i Ń s k a A., *Uchodźcy polscy w Iranie w latach 1942-1945*, Przegląd Polonijny 19 (1993) z. 1, s. 69-92.

L e w a k A., *Dzieje emigracji polskiej w Turcji (1831-1878)*, Warszawa 1935.

L e w a k A., *Działalność polska na Wschodzie. 1830-1870*, *Polityka Narodów (1933) z. 6*, s. 12-34.

L u b a c z e w s k i T., *Osadnictwo polskie w Bośni*, Warszawa 1922.

Ł a t k a J. S., *Polacy w Turcji*, Lublin 1980.

- Łątk a J. S., *Adampol, polska wieś nad Bosforem*, Kraków 1981, 1992².
- Łątk a J. S., *Stambuł był moim domem*, Kraków 1991.
- Łątk a J. S., *Pasza z Lechistanu: Mustafa Dżelaleddin (Konstanty Borzęcki)*, Kraków 1993.
- Łątk a J. S., *Lew nasz, lew polski: pasza Iskender (Antoni Iliński)*, Kraków 1996.
- Łątk a J. S., *Adampol-Polonezköy: 1842-1992: historyczne i kulturowe uwarunkowania powstania, rozwoju i zaniku polskiej osady w Turcji*, Kraków 1997.
- Łątk a J. S., *Odaliski, poturczyńcy i uchodźcy: z dziejów Polaków w Turcji*, Kraków 2001.
- Machalski F., *Na tropach polskości w dalekiej Persji*, Świat i Życie 42/1947, s. 4.
- Magiera J., *Ludność polska w Bośni*, Kraków 1912.
- Malecki M., *Polskie kolonie w Bośni i ich język*, Język Polski 12 (1927) nr 4, s. 97-107.
- Modzelewska B., *Libia. II. Dzieje chrześcijaństwa. C. Duszpasterstwo polonijne*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 976.
- Mrozowska A., *Polacy w Turcji, Algierii i Iranie*, w: Kubiak H. (red.), *Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi*, Wrocław 1976, s. 511-513.
- Nikiel H., „*Myśmy tutaj szli z...*”, Białystok 2002.
- Niwiński A. (oprac.), *Egipt zapomniany czyli Michała hr. Tyszkiewicza dziennik podróży do Egiptu i Nubii (1861-1862)*, Warszawa 1984.
- Okołowicz J., *Wychodźstwo i osadnictwo polskie przed wojną światową*, Warszawa 1920.
- Olszewicz B., Reychman J., *O zobrazowanie działalności Polaków na szerokim świecie*, Problemy Polonii Zagranicznej 1/1960, s. 20-28.
- Osiecki Cz., *Ćwierć wieku na Flores*, t. 1-2, Pieniężno 1994.
- Osiecki Cz., *Misjonarz na wyspie Flores*, Warszawa 1982.
- Osiecki Cz., *Pod upalnym słońcem na Flores*, Warszawa 1989.
- Parwe G., *Polscy emigranci i społeczeństwo bułgarskie w latach 1849-1950*, w: *Wielka Emigracja i sprawa polska a Europa (1832-1864)*, Toruń 1980, s. 179-196.
- Patek A., *Polska diaspora w Azji*, w: A. Wałaszek (red.), *Polska diaspora*, Kraków 2001, s. 378-385.
- Pec W., *Polskie osadnictwo w Bośni*, Przewodnik Oświatowy 10/1910, s. 395-403.
- Peszkowski Z. J., *Zapiski wojenne z Iraku*, Warszawa 2004.
- Pietraszewski I., *Uroki Orientu (wspomnienia z wojaży 1832-1840-1860-1862)*, Olsztyn 1989.
- Pilch A. (red.), *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVII-XX w.)*, Warszawa 1984.

P o b ó g - M a l i n o w s k i W. (red.), *Polska i Polacy w cywilizacjach świata*, I, Warszawa 1939.

„Polacy Zagranicą”-

„Polak w Iranie”-

Polonia i Polacy w świecie, w: *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4, Warszawa 1996, s. 966-968.

P o n i a t o w s k i Z., D z i e k a n M. M., *Islamistyka w Polsce (1945-1990) – bibliografia*, Signa Temporis. Rocznik Teologiczny Redakcji Naukowej Chrześcijańskiego Instytutu Wydawniczego „Znaki Czasu” 2 (1991) z. 1, s. 143-218.

P r z y b o ś A. (oprac.), *Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 r.*, Warszawa 1985.

R a s z i d I., *Więźniarka islamu*, Kielce 2002.

R a w i t a - G a w r o Ń s k i F., *Materiały do historii polskiej XIX wieku. Działalność emigracji z roku 1831 na terenie Turcji do pokoju paryskiego*, Kraków 1909.

R d u ł t o w s k i K., *Notatki z wygnania*, Wrocław 1996.

R e y c h m a n J., *Dzieje duszpasterstwa polskiego nad Bosforem*, Nasza Przyszłość 33/1970, s. 167-189.

R e y c h m a n J., *Pobył Mickiewicza w Turcji w r. 1855*, Przegląd Orientalistyczny 3/1995, s. 269-282.

R e y c h m a n J., *Podróżnicy polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*, Warszawa 1972.

R e y c h m a n J., *Życie polskie w Stambule w XVIII wieku*, Warszawa 1959.

„Rocznik Polonii Zagranicznej” 1948-

R o s p o n d S., *Jugostawia (Z teki podróżnika i obserwatora)*, Miejsce Piastowe 1935.

R u s i n o w a I. (oprac.), *30 lat w Indiach. Pamiętniki ks. Władysława Michała Zaleskiego, delegata apostolskiego*, Warszawa 1997.

S a p i e h a A., *Podróże w krajach słowiańskich odbywane*, Wrocław 1983.

S i e Ń s k i J., *Polskie duszpasterstwo wojskowe. Bibliografia*, Warszawa 1994, s. 88-97.

S k o w r o n e k J., *Sprzymierzeńcy narodów bałkańskich*, Warszawa 1983.

Skupienia polskie w Jugostawii, Wychodźca 1 (1922) nr 33, s. 3-11

S ł a b e z y Ń s c y W. i T., *Słownik podróżników polskich*, Warszawa 1992.

S o b o l e w s k i J., *Mój pobyt w Iranie*, Świat Islamu 7/1999, s. 12-13; 8/2000, s. 12-13

S r o k o w s k i S., *Polacy nad Zambezą w latach 1884-96*, Wiadomości Geograficzne 11 (1933) nr 3-4, s. 21-28.

S t a s i e w s k i K., *Polskie Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące w Algierze w okresie drugiej wojny światowej*, Przegląd Historyczno-Oświatowy 2/1961, s. 183-194.

Szydłowska J., „Religia gorących klimatów i pustyni”. *Islam w refleksji reporterskiej Ryszarda Kapuścińskiego*, w: Nowak W., Pawlik J. J. (red.), *Islam w Europie Wschodniej. Historia i perspektywy. Materiały Konferencji Naukowej w Olsztynie, w dniu 26 I 2001 r.*, Olsztyn 2001, s. 121-135.

Szyller J., Baś W., Barszczak S., *Dromex i polscy specjaliści na drogach świata*, Warszawa 1989.

Tańsk i W., *Kongo belgijskie i Polacy w niem zamieszkali, Polacy Zagranicą 11-12/1933*.

Trzy relacje z polskich podróży na Wschód muzulmański w pierwszej połowie XVII wieku, Kraków 1980.

Walaśzek A. (red.), *Polska diaspora*, Kraków 2001.

Warszawski D., *Obrona poczty sarajewskiej*, Warszawa 1995.

Wróclawski K., *Polacy w Bośni, Polacy o Bośni: przewodnik bibliograficzny z komentarzami*, Warszawa 2003.

Wójcik M., *Iran, II. Dzieje chrześcijaństwa, A. Kościół katolicki, 2. Duszpasterstwo polonijne*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 443-445.

Wróbel J., *Z dziejów polskiego uchodźstwa w Rodezji Północnej (Zambii) w okresie II wojny światowej*, *Przegląd Polonijny* 19 (1993) z. 5, s. 133-145.

Wrzesiński W. (red.), *Liczba i rozmieszczenie Polaków w świecie, I-II*, Wrocław 1981-1985.

Wykopaliska polskie na Kom El-Dikka (1986-1987), Warszawa 2000.

Zaleski W. M., *Mahometanizm, buddyzm i pogaństwo w Indiach*, *Misje Katolickie* 9 (1890) nr 6, s. 189-194.

Zaliński E., *Z Polski do Polski: przez Syberię, przez Afrykę. Wspomnienia*, Szczecin 2002.

Zaorska B., *W cieniu islamu*, Niepokalanów 2001.

Zbudzka L. (red.), *Impresje marokańskie*, Katowice 1999.

Żaróń P., *Armia polska w ZSRR, na Bliskim i Środkowym Wschodzie*, Warszawa 1981.

Żaróń Z., *Wojenne losy ludności polskiej na obczyźnie w latach 1939-1947*, Warszawa 1994.

Żukowski A., *Główne kierunki przemian współczesnej Polonii Południowo-afrykańskiej*, *Przegląd Polonijny* 21 (1995) z. 3, s. 47-54.

Żukowski A., *Polska diaspora w Afryce*, w: A. Walaśzek (red.), *Polska diaspora*, Kraków 2001, s. 415-419.

oprac. Eugeniusz Sakowicz, Warszawa

**III. GŁÓWNE MUZEA, ARCHIWA,
BIBLIOTEKI POLSKIE NA ZACHODZIE**

- Polski Instytut Naukowy w Kanadzie i Biblioteka im. W. Stachewicza, Montreal, Kanada
- Biblioteka Polska POSK w Londynie, Wielka Brytania
- Towarzystwo Historyczno-Literackie i Biblioteka Polska w Paryżu, Francja
- Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie, Wielka Brytania
- Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce, Nowy Jork Stany Zjednoczone
- Instytut Polski i Muzeum im. Generała Sikorskiego, Londyn, Wielka Brytania
- Archiwa, Biblioteki i Muzea Polonii w Orchard Lake, Stany Zjednoczone
- Muzeum im. Tadeusza Kościuszki, Solura (Solothurn), Szwajcaria
- Muzeum Księża Marianów, Oxon, Wielka Brytania
- Muzeum Polskie w Rapperswilu, Szwajcaria
- Muzeum Polskie w Ameryce, Chicago, Stany Zjednoczone
- Zamek Montrésor, Francja
- Ośrodek Dokumentacji Pontyfikatu Jana Pawła II, Dom Polski, Rzym, Włochy
- Papieski Instytut Studiów Kościelnych, Rzym, Włochy
- Studium Polski Podziemnej, Londyn, Wielka Brytania
- Fundacja Rzymska Margrabiny J. S. Umiaszowskiej, Rzym, Włochy
- Fundacja Kościuszkowska, Nowy Jork, Stany Zjednoczone
- Polski Instytut Naukowy w Ameryce, Nowy Jork, Stany Zjednoczone
- Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej w Ameryce, Nowy Jork, Stany Zjednoczone
- Muzeum i Archiwum Węgierskiej Polonii, Budapeszt, Węgry

oprac. Eugeniusz Sakowicz, Warszawa